

Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка
Кафедра струнно-смичкових інструментів

«ПОГОДЖУЮ»

Гарант освітньо-професійної
програми, доцент

Я. ОЛЕКСІВ

" 25 " червня 2021 року

«ПОГОДЖУЮ»

Декан факультету оркестрових
інструментів, доцент

Т. ЛАЗУРКЕВИЧ

" 25 " червня 2021 року

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-педагогічної
та навчальної роботи, професор

М. КУШНІР

" 25 " червня 2021 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ВИВЧЕННЯ ОРКЕСТРОВИХ ПАРТІЙ

Рівень вищої освіти	Перший (бакалаврський)
Ступінь вищої освіти	Бакалавр
Галузь знань	02 Культура і мистецтво
Спеціальність	025 Музичне мистецтво
Освітньо-професійна програма	«Музичне мистецтво»
Профілізація	«Контрабас»
Статус	Обов'язкова компонента циклу дисциплін фахової професійно-практичної підготовки (ОК 3.3.4)
Загальний обсяг	3 кредити ЄКТС (90 годин)
Форма підсумкового контролю	Залік
Термін викладання	1,2 семестри
Факультет	Оркестрових інструментів
Форма навчання	Денна

Львів 2021 рік

Робоча програма навчальної дисципліни «ВИВЧЕННЯ ОРКЕСТРОВИХ ПАРТІЙ» (КОНТРАБАС) з галузі знань 02 «Культура і мистецтво» зі спеціальності 025 «Музичне мистецтво» оновлена, відповідно до освітньо-професійної програми «Музичне мистецтво» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженої Вченою Радою ЛНМА імені М. В. Лисенка від 26 травня 2021 року (Протокол № 1).

Розробники:

ЛУЧАНКО Олег Михайлович кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри струнно-смичкових інструментів

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри струнно-смичкових інструментів

від ”_17_” _червня___ 2021 р., протокол № _11_.

Завідувач кафедри струнно-смичкових інструментів, заслужений діяч мистецтв України, професор

Ланюк Ю.Є.

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета навчальної дисципліни – підготовка висококваліфікованих музикантів-ансамблістів, які володіють специфікою оркестрового виконавства.

Основним завданням дисципліни є оволодіння студентом високопрофесійними навиками оркестрової гри, розвиток читки з аркушу та знання оркестрового репертуару.

2. КОМПЕТЕНТНОСТІ, ЯКИМИ ПОВИНЕН ОВОЛОДІТИ ЗДОБУВАЧ

2.1 Загальні компетентності (ЗК)

- ЗК1.**Здатність до спілкування державною мовою як усно, так і письмово
- ЗК2.**Здатність розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- ЗК3.**Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- ЗК4.**Здатність до розв'язання проблем.
- ЗК5.**Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- ЗК6.**Здатність до міжособистісної взаємодії.
- ЗК7.**Здатність до критики та самокритики.
- ЗК8.**Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- ЗК9.**Здатність до шанобливого й дбайливого ставлення до історичної спадщини і культурних традицій.
- ЗК10.**Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- ЗК12.**Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.
- ЗК13.**Здатність працювати самостійно, виявляти ініціативу та лідерські якості.
- ЗК14.**Здатність до використання інформаційних і комунікаційних технологій.
- ЗК15.**Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- ЗК16.**Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.
- ЗК17.**Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

2.2 Спеціальні (фахові) компетентності (СК)

- СК1.**Здатність усвідомлювати художньо-естетичну природу музичного мистецтва.

СК2.Здатність створювати та реалізовувати власні художні концепції у творчо-виконавській діяльності.

СК3.Здатність усвідомлювати взаємозв'язки та взаємозалежності між теорією та практикою музичного мистецтва.

СК4.Здатність використовувати знання про основні закономірності й сучасні досягнення у теорії, історії та методології музичного мистецтва.

СК5.Здатність демонструвати достатньо високий рівень виконавської майстерності.

СК6.Здатність використовувати професійні знання та навички в процесі творчої діяльності.

СК7.Здатність володіти науково-аналітичним апаратом та використовувати професійні знання у практичній діяльності.

СК8.Здатність розуміти основні шляхи інтерпретації художнього образу.

СК9.Здатність застосовувати базові знання провідних музично-теоретичних систем та концепцій.

СК10.Здатність оперувати професійною термінологією.

СК11.Здатність збирати, аналізувати, синтезувати художню інформацію та застосовувати її в процесі практичної діяльності.

СК12.Здатність використовувати широкий спектр міждисциплінарних зв'язків.

СК13.Здатність демонструвати базові навички ділових комунікацій.

СК15.Здатність використовувати засоби масової інформації для просвітництва, популяризації та пропаганди досягнень музичної культури.

СК16.Здатність застосовувати традиційні і альтернативні інноваційні технології музикознавчої, виконавської, композиторської, диригентської, педагогічної діяльності.

СК17.Здатність свідомо поєднувати інновації з усталеними вітчизняними та світовими традиціями у виконавстві, музикознавстві та музичній педагогіці.

2.3 Фахові спеціалізовані компетентності

1. Здатність розуміння змісту, форму та стилю музичного твору, відтворювати його художню концепцію.
2. Здатність володіння засобами виконавської виразності та технічною майстерністю.
3. Здатність до ансамблевої майстерності, відпрацювання вмінь виконання відповідної партії в контексті загального виконавського плану із врахуванням динаміки звучання інструменту в загальній звучності.
4. Здатність до чистого інтонування в процесі виконавства.
5. Володіння стійкою і водночас досить гнучкою метро-ритмічною пульсацією під час виконання.
6. Здатність до пошуку раціональної аплікатури відповідно до художніх і технологічних вимог певного фрагменту оркестрового твору.
7. Володіння основними закономірностями використання штрихових та артикуляційних засобів звукоутворення в оркестровій літературі, майстерно їх застосовувати в залежності до стилістичних особливостей виконуваного музичного матеріалу.

3. ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

РН1. Демонструвати артистизм, виконавську культуру та технічну майстерність володіння інструментом (голосом) на належному фаховому рівні під час творчо-виконавської діяльності.

РН2. Володіти методами та навичками ансамблевої гри / хорового співу, репетиційної роботи та концертних виступів.

РН3. Демонструвати різні методики удосконалення творчо-виконавської діяльності.

РН4. Аналізувати музичні твори з виокремленням їх належності до певної доби, стилю, жанру, особливостей драматургії, форми та художнього змісту.

РН5. Відтворювати драматургічну концепцію музичного твору, створювати його художню інтерпретацію.

РН8. Демонструвати володіння музично-аналітичними навичками в процесі створення виконавських, музикознавчих та педагогічних інтерпретацій.

РН10. Володіти термінологією музичного мистецтва, його понятійно-категоріальним апаратом.

РН11. Вміти здійснювати педагогічну діяльність.

РН13. Демонструвати музично-теоретичні, культурно-історичні знання з музичного мистецтва.

РН14. Демонструвати аргументовані знання з особливостей музичних стилів різних епох.

4. РОЗПОДІЛ ДИСЦИПЛІНИ ЗА СЕМЕСТРАМИ, ГОДИНАМИ ТА ВИДАМИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

НАЗВА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	Розподіл за семестрами			Кількість кредитів ECTS	Кількість годин					Розподіл аудиторних годин за курсами і семестрами												
	Екзамени	Заліки	Атестаційні екзамени		Загальний обсяг	Аудиторних			Самостійна робота	I курс	II курс	III курс	IV курс									
						у тому числі:				Семестри												
						Всього	лекційні	індивідуальні		практичні	1	2	3	4	5	6	7	8				
											Кількість тижнів в семестрі											
Вивчення оркестрових партій		1,2		3	90	30	-		30	60	1	1	-	-	-	-	-					

Розподіл годин та кредитів за курсами та семестрами

КУРС	СЕМЕСТРИ	Кількість кредитів ECTS	Кількість годин					Самостійна робота
			Загальний обсяг	Аудиторних				
				Всього	у тому числі:			
					лекційні	індивідуальні		
I		3	90	30			30	60
	1	1,5	45	15			15	30
	2	1,5	45	15			15	30
II								
	3							
	4							
III								
	5							
	6							
IV								
	7							
	8							

5. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Практичні заняття

№	№ Теми	Тема	Кількість годин
1 семестр			
Змістовий модуль 1. Партії контрабаса в оркестровій музиці доби Класицизму та Романтизму			
1	Тема 1	Виконання фрагментів оркестрових партій в симфоніях композиторів-класиків	5
2	Тема 2	Виконання фрагментів оркестрових партій в оперних та симфонічних творах композиторів епохи романтизму	5
3	Тема 3	Читання нот з листа.	5
Разом			15
2 семестр			
Змістовий модуль 2. Партії контрабаса в оркестровій музиці епохи Романтизму та сучасних композиторів			
4	Тема 1	Виконання фрагментів оркестрових партій в симфоніях композиторів епохи романтизму	5
5	Тема 2	Виконання фрагментів оркестрових партій в	5

		симфонічних та оперних творах сучасних українських та зарубіжних композиторів.	
6	Тема 3	Читання нот з листа.	5
Разом			15
Всього годин			30

Самостійна робота

№	№ Теми	Тема	Кількість годин
1 семестр			
Змістовий модуль 1. Оркестрова музика доби Класицизму та Романтизму			
1	Тема 1-3	Прослуховування симфонічних, оперних та балетних творів композиторів доби Класицизму та Романтизму	27
2	Підготовка до підсумкового контролю		3
2 семестр			
Змістовий модуль 2. Українська та зарубіжна оркестрова музика ХХ ст.			
3	Тема 1-3	Прослуховування симфонічних, оперних та балетних творів композиторів ХХ ст..	27
4	Підготовка до підсумкового контролю		3
Всього годин			60

Орієнтовні семестрові тематичні вимоги

І-ІІ семестри:

1. Партії контрабаса в симфонічних творах: В.-А. Моцарта, Л. Бетховена, Ф. Шуберта, Р. Шумана, Дж. Верді, Г. Берліоза, Б. Бріттена, А. Дворжака, К. Дебюсі, Б. Лятошинського, Г. Малера, М. Равеля, С. Рахманінова, Л. Ревуцького, Р. Штрауса та ін.
2. Партії контрабаса в оперних творах: Дж. Верді, П. Чайковського, М. Римського-Корсакова, Р. Вагнера, М. Глінки, М. Римського-Корсакова, Д. Шостаковича та ін.
3. Партії контрабаса в балетах: О. Глазунова, К. Данькевича, П. Чайковського, І. Стравінського, С. Прокоф'єва та ін.

Послідовність проходження репертуару, а також обсяг творів та кількість годин індивідуальних занять і самостійної роботи визначається викладачем довільно, у залежності від творчого потенціалу та індивідуальних особливостей розвитку кожного студента. Під час навчання викладач повинен враховувати й необхідність охоплення (у межах зазначених розділів) якомога більшої кількості творів різних за змістом, формою та жанрами.

До заліків допускаються студенти, які виконали семестрові тематичні вимоги.

6. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сумарна шкала оцінювання здобувача з навчальної дисципліни

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для заліку (диференційованого) та екзамену
90 – 100	A	відмінно
82 – 89	B	добре
74 – 81	C	
64 – 73	D	задовільно
60 – 63	E	
35 – 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Шкала оцінювання здобувача з семестрового екзамену та поточного контролю

БАЛИ ЗА ВСІ ВИДИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	ОЦІНКА ECTS	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ
45-50	A	відмінно
41-44	B	добре
37-40	C	
32-36	D	задовільно
30-31	E	
18-29	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-17	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Відмінно А (90-100) – найвище художнє враження.

Високий ступінь обдарованості, музикальність, артистизм,

Міцна виконавська воля та ритмоволя (стабільність виконання).

Високий ступінь технічної майстерності: віртуозність, володіння штриховою технікою, якісне звукодобування, добре відчуття ансамблевої гри.

Досконале виконання оркестрового твору: зрілість інтерпретації, розуміння стилю та жанру, музикантське мислення, досконале володіння оркестровими навиками.

Висока працездатність і відповідальність.

Добре В (82-89), С (74-81) – добре художнє враження.

Добрий ступінь обдарованості, музикальність, артистизм, виконавська воля та ритмоволя.

Добрий рівень володіння оркестровими навиками, штриховою технікою, звукодобуванням, динамічною виразністю.

Добре виконання програми: зрілість інтерпретації, розуміння стилю та жанру.

Добра працездатність.

Задовільно D (64-73), E (60-63) – посереднє художнє враження.

Середній ступінь обдарованості.

Відсутність будь-якого з компонентів: музикальності, артистизму, виконавської волі, ритмоволі (часткова стабільність виконання).

Недостатнє володіння технічними ресурсами, ансамблевими навиками, динамічною виразністю, штриховою технікою. Задовільне виконання програми: середній рівень складності, зрілості інтерпретації, розуміння стилю та жанру оркестрових творів.

Середня працездатність.

Незадовільно FX (35-59) – незадовільнє художнє враження

(з можливістю повторного складання екзамену або заліку)

Відсутність будь-якого з компонентів: музикальності, артистизму, виконавської волі, ритмоволі (часткова або недостатня стабільність виконання).

Недостатнє володіння технічними ресурсами, різноманітною звучністю.

Незадовільнє виконання програми: недостатній рівень складності, незрілість інтерпретації, нерозуміння стилю та жанру, непрофесійне виявлення особливостей авторського тексту (музикантське мислення).

Низька працездатність.

Незадовільно F (0-34) – незадовільнє художнє враження

(з обов'язковим повторним вивченням матеріалу екзамену або заліку)

Низький ступінь обдарованості. Відсутність музикальності, артистизму, недостатня стабільність виконання. Низьке володіння технічними ресурсами, різноманітною звучністю.

Низький рівень виконання програми: недостатній рівень складності, незрілість інтерпретації, нерозуміння стилю та жанру, відсутність виконавського мислення.

7. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

1. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності.
2. Методи стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності.
3. Методи контролю (самоконтролю, взаємоконтролю), корекції (самокорекції, взаємокорекції) за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності.
4. Бінарні, інтегровані (універсальні) методи. *

* Жодна із запропонованих класифікацій не позбавлена недоліків. На практиці викладач з дисципліни «Вивчення оркестрових партій» інтегрує методи різних груп, утворюючи неординарні (універсальні) методи навчання, які забезпечують оптимальні шляхи досягнення навчальної і творчої мети.

8. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

1. **Попередній контроль** спрямований на виявлення знань, умінь і навичок студентів з творів, які будуть вивчатися.
2. **Поточний контроль** здійснюється під час практичних занять з метою перевірки засвоєння попереднього матеріалу і виявлення проблем опанування тими чи іншими навичками.
3. **Тематичний контроль** здійснюється періодично, після вивчення нової теми чи нового розділу і має на меті систематизацію знань та умінь студентів.
4. **Підсумковий контроль** проводиться в кінці семестру, а також після закінчення курсу на державному іспиті.

9. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

9.1 Нотне методичне забезпечення.

Перелік рекомендованих творів для симфонічного оркестру

Берліоз Г.	Фантастична симфонія “Гарольд в Італії”
Бетховен Л.	Симфонії № 1–9
Бородін О.	Симфонія №2 (“Богатирська”)
Брамс Й.	Симфонії
Бріттен Б.	Варіації та fuga на тему Г.Персела
Глінка М.	Арагонська хота
Дворжак А.	Симфонія №9
Колесса М.	Симфонія № 1
Колодуб Л.	“ Карпатська рапсодія”

Лятошинський Б. Малер Г. Равель М.	“Польська сюїта” Симфонії № 1-5 Болеро “Циганка” “Іспанська рапсодія” “Вальс” “Іспанська година”
Рахманінов С.	Симфонія №3 Кантата “Весна” Поєма “Дзвони”
Ревуцький Л. Римський –Корсаков М. Скрябін О. Чайковський П.	Симфонія №2 Іспанське капричіо Симфонія №3 (“Божественна”) Симфонії № 1–6 Симфонічна увертюра “Ромео Джульєтта”
Шостакович Д. Штраус Р.	Симфонії № 5, 9, 11, 14, 15 Симфонічна поєма “Дон Жуан” «Життя героя» «Так казав Заратустра»
Шуберт Ф.	Симфонія №5, «Трагічна» та «Незакінчена»

Перелік рекомендованих оперних творів

Берг А. Бізе Ж. Вагнер Р.	«Воццек» “Кармен” “Летючий голландець” “Золото Рейна” “Трістан і Ізольда” “Парсифаль” “Валькірії” “Аїда”
Верді Дж.	«Ріголетто» «Отелло» “Бал-маскарад”
Глінка М. Даргомижський О.	“Руслан і Людмила” “Русалка” “Кам”яний гість”
Пуччіні Дж.	“Мадам Батерфляй” “Тоска” “Турандот”
Римський-Корсаков М.	«Млада» “Снігуронька” “Казка про царя Салтана” “Садко”

	“Золотий півник”
	“Ніч перед різдвом”
	“Пан воєвода”
	“Цареві наречені”
Чайковський П.	«Євгеній Онегін»
	«Пікова дама»
	“Іоланта”
	“Чародійка”
Шостакович Д.	«Катерина Ізмайлова»

Перелік рекомендованих балетних творів

Адан	«Жизель»
Асаф’єв Б.	“Бахчисарайський фонтан”
	“Панночка-селянка”
Глазунов О.	“Раймонда”
Данькевич К.	“Лілея”
Кос-Анатольський А.	“Хустка Довбуша”
	“Сойчине крило”
Петров А.	“Створення світу”
Прокоф’єв С.	“Ромео і Джульєтта”
Стравінський	«Історія солдата»
	«Весна священна»
	«Жар-птиця»
	«Пульчінелла»
Хачатурян А.	“Спартак”
	“Гаяне”
Чайковський П.	“Лебедине озеро”
	“Спляча красуня”
	“Лускунчик”
Щедрін Р.	“Анна Кареніна”
	“Горбоконики”

Перелік рекомендованих камерних творів

Бернстайн Л.	“Серенада” для скрипки, струнного оркестру, арфи та ударних
Веберн А.	Симфонія для кларнета, бас-кларнета, 2-х валторн, арфи та струнних
Гайдамака П.	Партита для флейти, гобоя. Кларнета. Фагота, арфи, струнних та литавр
Гіндеміт П.	Концерт для флейти, гобоя, кларнета, фагота, арфи та струнного оркестру

Грабовський Л. Маленька камерна музика №2 для гобоя, арфи та 12 струнних
Штраус Р. Дует-концертино для кларнета і фагота у супроводі арфи та струнного оркестру

Перелік рекомендованих оркестрових соло

Верді Дж. «Аїда»
«Ріголетто»
Чайковський П. «Лебедине озеро»
«Євгеній Онєгін»

9.2.Методична література

1. Асафьев Б. Книга о Стравинском. Л.: «Музыка» Ленинградское отделение, 1977. - 277 с.
2. Асафьев Б. О симфонической и камерной музыке. Л.: «Музыка» Ленинградское отделение, 1981. – 187 с.
3. Барсова И. А. Книга об оркестре. М.: «Музыка» 1978. – 206 с.
4. Берков В. Симфонии Бетховена. М.: «Музыка», 1964. – 137 с.
5. Благодатов Г. История симфонического оркестра. Л.: «Музыка», 1969. – 312 с.
6. Гайдн Й. 12 Лондонських симфоній. М.: «Музыка», 1976. – Т.1. – 247 с.
7. Герасимова-Персидская Н. Некоторые вопросы развития украинского советского симфонизма. К. Мистецтво, 1963.
8. Гендель Г. Ф. Концерти гроссі. Партитури. К.: «Музична Україна», 1977. – 187 с.
9. Зинькевич Е. Симфонические гиперболы (о музыке Евгения Станковича). Сумы. «Регулярный сад». 1999. № 1. С. 63-66.
10. Зинькевич Е.С. Динамика обновления: Украинская симфония на современном этапе в свете диалектики традиции и новаторства (1970-е – нач. 80-х гг.) К.: Музична Україна, 1986.

11. Малер Г. Письма Воспоминания. Издание второе, дополненное. М.: «Музыка», 1968. - 607 с.
12. Данилевич Л. Дмитрий Шостакович. Жизнь и творчество. М.: «Советский композитор», 1980. – 301 с.
13. Для слушателей симфонических концертов. Краткий путеводитель. М.- Л.: «Музыка», 1965. – 276 с.
14. Доброхотов Б. В. Контрабас История и методика. М.: «Музыка», 1974. – 334 с.
15. Доброхотов. Б. Бранденбургские концерты И. С. Баха. М.: «Советский композитор», 1962. – 87 с.
16. Рогаль – Левицкий Д. Современный оркестр. М.: «Государственное музыкальное Издательство», 1953. – Т.1. – 156 с.
17. Екимовский В. Оливье Мессиаан. Жизнь и творчество. М.: «Советский композитор», 1987. – 302 с.
18. Карс. А. История оркестровки/Пер. с англ. – М.: «Музыка», 1989. – 304 с.
19. Конен. В. История зарубежной музыки. выпуск третий. М.: «Музыка», 1965. – Вып.3. – 522 с.
20. Конен. В. Клаудио Монтеверди. М.: «Советский композитор», 1971. – 318 с.
21. Кузнецов К., Ямпольский И., Арканжелло Корелли. М.: «Государственное Музыкальное Издательство», 1953. – 69 с.
22. Левик. Б. История зарубежной музыки . М.: «Музыка», 1974. – Вып.2. – 275 с.
23. Мелик-Пашаев К. Л. Творчество О. Мессиаана. М.: «Музыка», 1987. – 207 с.
24. Музыка Барокко и Классицизма. Вопросы анализа./ Сборник трудов. М.: «Музыка», 1986. – Вып.2. – 197 с.
25. Муха А. І. Симфонічний оркестр і його інструменти. К.: «Музична Україна», 1984. – 110 с.

26. Раков Л. Школа начального обучения игре на контрабасе. М.: «Музыка», 1985. – 119 с.
27. Розеншильд. К. История зарубежной музыки. М.: «Музыка», 1969. – Т.1. – 534 с.
28. Сабанина М. Д. Голоса инструментов в симфоническом оркестре. М.: «Знание», 1961. – 39 с.
29. Струве Б. А. Процесс формирования виол и скрипок М.: «Музыка», 1964. – 203 с.
30. Харнонкурт Н. Музыка як мова звуків. Науково-популярне видання. Суми: «Собор», 2002. – 184 с.